

SULTANLIĞI MEŞRUIYET KAZANMAMIŞ BİR SELÇUKLU ŞEHZADESİ: TUĞRUL ARSLAN

A SELJUK PRINCE WHOSE SULTANATE DID NOT GAIN LEGITIMACY: TUGRUL ARSLAN

Tülay METİN*

Öz

Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra sultanın küçük oğlu Tuğrul Arslan, Malatya'da sultan ilân edildi. Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda kayıtlar mevcut olmasına rağmen ismi Selçuklu sultanları arasında yer almamaktadır. Şahinşah'ın saltanatına kadar Selçuklu tahtının boş kaldığı zikredilir. Kaynaklarda sultan unvanı ile ismi geçen Tuğrul Arslan, atabegleri ve annesi Ayşe Hatun'un himayesinde 1124 yılına kadar Malatya'da hüküm sürdü. Annesinin etkisinden kurtulamayan Tuğrul Arslan'ın zayıf bir yönetim sergilediği görülmektedir. Ancak Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu devletinin siyasî gücünün zayıflamasına rağmen, Malatya gibi rekabet sahası olan önemli bir şehri uzun yıllar Selçuklu hâkimiyetinde tutmayı başarmıştı. Ayrıca Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra meydana gelen fetret devri Tuğrul Arslan'ın sultan ilân edilmesiyle bir nebze de olsa önlenmiş oldu. Tuğrul Arslan'ın Selçuklu sultanları arasında yer alıp almaması hususu bu zamana kadar üzerinde durulmamış ciddi bir meseledir. Bu çalışmada dönemin kaynakları ışığında 1107 ile 1124 yılları arasında Malatya'da Selçuklu iktidarını uhdesinde bulunduran Tuğrul Arslan'ın hâkimiyeti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Tuğrul Arslan, Ayşe Hatun, I. Kılıç Arslan, Selçuklular, Malatya

Abstract

Aftermath of death of Anatolian Seljuk Sultan, Kilic Arslan I, the minor son of Sultan, Tugrul Arslan, was acclaimed to be sultan in Malatia. Although there are evident records regarding his reign and activities of Tugrul Arslan in the relevant resources, his name was not mentioned among the sultans of Seljuks. It is reported that the Seljuk reign remained vacant until the reign of Shahinshah. Tugrul Arslan referred as Sultan in resources, ruled the empire under guardianship of his atabegs and mother Aisha Khatun in Malatia until 1124. It was observed that Tugrul Arslan exhibited weak

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, koyuncuoglu_t@ibu.edu.tr

administration as he was failed to escape his mother's influence. Nevertheless, although political influence of Seljuk State eroded after death of Kilic Arslan, Tugrul Arslan succeeded to rule a significant city of Malatia where strong competition took place under Seljuk flag for long period time. Besides, interregnum period occurred afterwards of Kilic Arslan's death was somehow prevented after Tugrul Arslan was acclaimed as sultan. Whether Tugrul Arslan was one of the Seljuk sultans is an essential issue which has not attached importance until today. In the present study, reign of Tugrul Arslan as Seljuk Sultan in Malatia will be investigated in the light of resources from the period of 1107 and 1124.

Keywords

Tugrul Arslan, Aisha Khatun, Kilic Arslan I, Seljuks, Malatia

GİRİŞ

Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın, Malatya'da sultan ilân edildiği bilinmektedir. Tuğrul Arslan'ın Malatya'da sultan ilân edilmesi I. Kılıç Arslan'ın ölmeden altı ay önce hâkim olduğu Malatya'yı merkez edinmiş olabileceği fikrini akla getirir. Zîra Malatya, sağlam surlara sahip, büyük ve güvenli, aynı zamanda zengin bir ticaret şehri olması ve coğrafi vaziyeti ile Sultan Kılıç Arslan'ın iktidarı boyunca hedefinde olan, elde etmek için mücadele verdiği bir şehirdir. Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgi üzerine Doğu Anadolu topraklarını kontrol edemez hale gelmesi neticesinde başlayan istikrarsızlık ortamından sonra Danişmendliler ile Selçuklular arasında Malatya'ya hâkim olma mücadelesi başladı. I. Kılıç Arslan, Haçlı kuvvetlerinin İznik önlerine gelmesi nedeniyle ilk Malatya muhasarasında başarı elde edemedi. Bir müddet sonra Danişmendliler tarafından fethedilen şehri I. Kılıç Arslan nihayet, 1 Muharrem 500/2 Eylül 1106 tarihinde ele geçirmeye muvaffak oldu.¹

Malatya'nın fethiyle, Anadolu'da gittikçe artmakta olan Danişmendli nüfuzu kırılarak Selçukluların doğuda genişlemeleri için uygun ortam hazırlandı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın sınırlarını doğuda genişletme siyaseti, devleti Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirdi. Böylece aynı soydan gelen iki devlet arasında geleneksel rekabet yeniden canlandı. Nitekim Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın, Musul'da bulunan Çökermiş'in yerine emîrlерinden Çavlı'yı göndermesi söz

¹ I. Kılıç Arslan'ın Malatya muhasarası, Danişmendlilerin ve sonrasında Selçukluların Malatya'ya hâkim olması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız T. Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, 2013, s. 43-48; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011, s. 267; Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryaniceden İngilizceye trc. Ernests A. Wallis Budge, Oxford, 1932, s. 229; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 342-345; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944, s. 102; *Süryânî Mihail Vekainâmesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, II. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 47-51; *Anonim Süryânî Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Thk. Halil Me'mun Şiha, X, Beyrut, 1965-66, s. 300, Terc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987, s. 247-248; İbn Şihne, *ed-Dürü'l-Muntehab fi Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dımaşkı, Beyrut, 1909, s. 197; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 106-107; I. Melikoff, "Dânişmendids", *The Encyclopaedia of Islam*, II, Leyden, 1965, s. 110; A. Özaydın, "Danişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 470; S. Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432; I. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996, s. 52-53; C. Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 229; Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, C. III, s. 469; E. Honingmann, "Malatya", *İA*, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 236.

konusu rekabetin alevlenmesi için kıvılcım oldu. Çökermiş, şehri Çavlı'ya teslim etmek istemedi. İki emîrin arasında meydana gelen mücadelede Çökermiş'in hayatını kaybetmesi üzerine Musul halkı, onun oğlu Zengî'ye itaat etti. Ancak Çavlı'nın Musul'u muhasara etmesi halkın daha fazla mukavemet etmesini engelledi. Büyük Selçuklulara karşı Türkiye Selçuklularından yardım istemeye karar veren halk, I. Kılıç Arslan'a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine Malatya'dan hareket eden sultan, Nusaybin'de Çavlı'yı mağlup ederek Musul'a girdi. Fakat Habur nehri kenarında Çavlı ile girdiği ikinci savaşta hayatını kaybetti (3 Haziran 1107).²

I. Kılıç Arslan'ın Vefatından Sonra Selçuklular

I. Kılıç Arslan'ın Çavlı'ya karşı komutanlarını göndermemesi bizzat gitmesi Selçuklu tahtının bir müddet sahipsiz kalmasına sebep oldu. Emîr Çavlı komutasındaki Büyük Selçuklu kuvvetleri ile girdiği mücadelede hayatını kaybeden sultanın geride taht varisi dört oğlu kalmıştı. Mesud, Şahinşah, Arab ve Tuğrul Arslan henüz çocuk yaşıydılar. Sultan, 22 Mart 1107'de Musul'a girdikten sonra Rahbe'de bulunan Çavlı'nın üzerine giderken hanımı Ayşe Hatun'u, oğulları Şahinşah'ı (veya Melikşah) ve Tuğrul Arslan'ı Musul'da bırakmıştı. Bir miktar Selçuklu askeri ile birlikte komutan Bozmuş da burada bulunuyordu. Sultanın ölümünün ardından Musul'a giren Çavlı, şehre hâkim oldu. Sultanın yerine vekil bıraktığı Şahinşah, Çavlı tarafından Muhammed Tapar'a gönderildi. Sultanın diğer oğlu Mesud'un da Çavlı'ya karşı yapılan savaşa katılmak üzere Musul'da bulunduğu iddia edilmektedir. Sibt İbnu'l-Cevzî'nin kaydına göre Mesud, Çavlı ile yapılan mücadelede yer almış ve savaş alanında Çavlı tarafından esir alınarak Sultan Muhammed Tapar'a gönderilmiştir. Bir müddet orada tutuklu olarak kalan Mesud bir süre sonra kaçmayı başarıp Malatya'ya gelmiştir. Babasının adamları Mesud'a itaat ederek onu Selçuklu sultanı ilân etmişlerdir.³ Buna karşın bir takım kaynaklarda verilen bilgilere dayanarak Mesud'un babası ile Musul'a gitmeyip Konya'da kaldığı kabul edilir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da, *el-Veledü's-Şefik*'de ve *Anonim Selçuknâme*'de Kılıç Arslan'ın yola koyulmadan önce Mesud'u veliaht

² *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000, s. 231; Abû'l-Farac, II, s. 346-347; Simbat, *Chronicle*, İng. trc. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, s. 59; İbnû'l-Esir, X, s. 428-430, Türkçe terc., X, s. 344-345; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997, s. 40-41; *Azîmî Tarihi*, s. 27-28, terc. s. 40; İbnû'l-Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 156-157; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtû'z-Zamân fî Târihi'l-A'yan*, VIII/I (495-589/1101-1193), Haydarabad, 1951, s. 17, 22.

³ Sibt İbnu'l-Cevzî, "Müntehabat min Kitab Mir'âtû'z-Zamân", *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris, 1884, Cilt III, s. 533-534.

yapıp Konya'yı ona teslim ettiği kaydı yer almaktadır.⁴ Eserini Aksarayî ile hemen hemen aynı yıllarda kaleme alan Hamdullah Müstevfî Kazvinî de Kılıç Arslan'ın Irak'a gitmek üzere hareket etmeden önce oğlu Mesud'u Anadolu'da yerine tayin ettiğini yazmaktadır.⁵

Sultanın Çavlı ile yaptığı savaşta yanında yer alan diğer oğlu Arab'ın ise babasının ölümünden sonra nerede olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*'nin müellifi I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra iki küçük oğlunun anneleri ile birlikte Malatya'da yönetimi ele geçirdiklerini kaydetmiştir.⁶ Müellifin ismini zikretmediği bu küçük çocuklardan birinin Tuğrul Arslan olduğu bilinmektedir. Pek çok kaynağın ifadesine göre Mesud, babasının vefatından sonra Konya'da bulunmaktadır. Şahinşah ise Çavlı tarafından esir alındığına göre Tuğrul Arslan'ın yanındaki diğer erkek çocuğun Melik Arab olabileceği düşünülmektedir. Arab, Habur nehri kıyısında Çavlı karşısında alınan mağlubiyetten sonra, Emîr Bozmuş ile beraber Malatya'ya gelmiş olmalıdır. Bir süre sonra buradan ayrıldığı anlaşılan Melik Arab Anadolu'da saltanat için kardeşi Mesud ile taht kavgalarında ve Selçukluları nüfuzu altına alan Danişmendlilerle mücadele ederken görülür. Bu mücadelelerde muvaffak olamayan Melik Arab, Bizans imparatorunun yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra kaynaklarda hakkında bilgi mevcut olmayan Arab'ın orada öldüğü iddia edilir.⁷

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ani vefatı ile henüz kuruluş safhasını tamamlamamış olan Selçuklu Devletinin büyük bir badireden geçtiği görülmektedir. Devletin payitahtı İznik'in, I. Haçlı seferinin ardından kaybedilmesi üzerine Selçuklular, Anadolu içlerine doğru çekilmişlerdi. Selçuklu Devletinin siyasî gücünün zayıflamasıyla birlikte Anadolu'da Türk birliği de yok olmak üzereydi. Sultan Kılıç Arslan'dan sonra Anadolu'da meydana gelen iktidar boşluğu ile başsız kalan Türkler, parçalanmak üzere olup, Bizans'a karşı kendilerini müdafaa edemez duruma gelmişlerdi. Türk ilerleyişini durdurmak için fırsat kollayan Bizans, Selçukluların içinde bulunduğu bu vaziyeti değerlendirmek istemiştir. Batı

⁴ Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, Nşr. O. Turan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 28-29; Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 531; *Anonim Selçuknâme*, (*Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III*), Yay. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 37, trc. s. 24.

⁵ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran 1362, s. 474.

⁶ *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, 89.

⁷ İbnü'l-Esir, X, s. 430, Türkçe terc., X, s. 345; *Anonim Selçuknâme*, s. 37, trc. s. 24; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 58-59.

Anadolu'da Bizans kuvvetlerinin Türklere karşı saldırıları artmıştır. Bunun üzerine Kılıç Arslan'a tâbi beylerden Kapadokya havalisinin Emîri Hasan Bey, Bizans kuvvetlerine karşı Türklerin intikâmını almak için etrafına topladığı kuvvetlerle harekete geçmiştir.⁸ Batı Anadolu'da ilerleyen Emîr Hasan'ın mücadelesi netice vermemiş, Türkler sahil bölgelerinden iç kesimlere doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlılarla yaptıkları anlaşma mucibince Bizans, Adalar Denizi, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yer alan şehir ve kasabalarda yeniden otoritesini kurabilmiştir.

Tuğrul Arslan'ın Malatya'da Sultan İlân Edilmesi

Selçuklular, Anadolu'da I. Haçlı seferinin bıraktığı tahribatın ardından ortaya çıkan buhran ve sıkıntılı süreçle baş etmeye çalışırken, bir taraftan da doğuda Büyük Selçuklu kuvvetleri ile mücadele etmekteydiler. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek Musul'a hâkim olmayı başaran Büyük Selçuklu Emîri Çavlı'ya karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Emîr Bozmuş sultanın hanımıyla birlikte küçük oğlu Tuğrul Arslan'ıyanına alarak

⁸ Kayseri Emîri Hasan, Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın Antakya seferine çıkarken İznik'te yerine naib olarak bıraktığı Ebû'l-Kasım'ın kardeşi Ebû'l Gazi olmalıdır. Anna Komnena'nın Asan Katoukh adıyla zikrettiği Hasan Bey'in Gazi adında bir oğlunun olduğunu ifade etmesi bu bilgiyi teyid etmektedir. Hasan Bey, Ebû'l-Kasım tarafından Kapadokya (Orta Anadolu)'ya vali tayin edilmiştir. Haçlılara karşı Sultan Kılıç Arslan ve Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi ile birlikte savaşmıştır. Bkz. Komnena, *Alexiad*, trc. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 197, 441-443, 499; Aksaray-Niğde il sınırları içerisinde kalan Hasan Dağına ismini veren Hasan Bey, Danişmendnâmede Turasan (Tur-Hasan) adıyla, Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin dayısı olarak zikredilmektedir. *Dânişmend Gazi Destanı*, Hz. Necati Demir, Ankara: Hece Yayınları, 2006, s. 41; Hasan Bey'in, Sultan I. Kılıç Arslan'ın kardeşi Kulan Arslan olduğu da ihtimal dâhilindedir. Bkz. M. Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003, s. 13.

Malatya'ya geldi.⁹ Yanlarında Kılıç Arslan ve Ayşe Hatun'un kızı, Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Seyyide (veya Saide) Hatun¹⁰ da bulunuyordu.

Sultanın ölümünden sonra Selçuklu iktidarındaki belirsizlik, oldukça ihtiraslı olan Ayşe Hatun'u harekete geçirdi. Ayşe Hatun'un etkisi altına aldığı Emîr Bozmuş, hiç vakit kaybetmeden Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilân etti. Tuğrul Arslan'ın rakipsiz bir şekilde Malatya'da sultan ilân edilmesi, bu sırada muhtemelen Anadolu'da bulunan kardeşleri Mesud veya Arab'tan birinin sultan olmadığına, Selçuklu tahtının henüz boş olduğuna işaret eder.

Malatya'da Selçuklu tahtına oturan Tuğrul Arslan'ın iktidarı ismen olup gerçekte idarî gücü elinde bulunduran kişi ise Ayşe Hatun idi. En büyük destekçileri de Kılıç Arslan'ın emanetine sahip çıkan Emir Bozmuş idi. Küçük sultanın annesi Ayşe Hatun ile Bozmuş arasında bir müddet sonra nedeni bilinmeyen bir anlaşmazlık çıktı. Ayşe Hatun ona karşı, Malatya'da bulunan

⁹ Sultan Kılıç Arslan'ın hanımının Antakya Prensi Raymond'un kız kardeşi İsabella olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Raymond, Ayşe Hatun'un yaşadığı dönemden ileri bir tarih olan 1136-1149 yılları arasında Antakya'da hüküm sürmüştür. S. Mihail, 1152 yılında Malatya'da idareyi ele alan Zülkarneyn'in annesinden yeni İsaibel olarak bahsederken eski İsaibel olarak Tuğrul Arslan'ın annesine işaret etmektedir. Ebû'l-Ferec ise Ayşe Hatun'dan ikinci bir İsaibel olarak söz etmektedir. Türkçe tercüme metinde ise ikinci bir İsaibel rolü oynayan valide sultan şeklinde geçmektedir. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi'*ne ilâvelerde bulunan Ed. Dulaurier, Ebû'l-Ferec'in kaydından hareketle I. Kılıç Arslan'ın hanımının İsaibel olduğunu ve bu isimden dolayı bir Hıristiyan olabileceğini ifade etmiştir. M. H. Yinanç ise bu hanımın adının Ayşe Hatun olduğunu, Ebû'l-Ferec'in bu muhteris kadını zemmetmek için "ikinci bir İsaibel gibi hareket eden" şeklinde ifade kullandığını belirtmektedir. I. Demirkent de M. H. Yinanç gibi kaynak belirtmeksizin bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydetmiştir. Bkz. Rice, *a.g.e.*, s. 59, 92; S. Mihail, II, s. 167; Abû'l-Faraj, *The Chronography*, s. 252; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 359; *Mateos*, s. 282 dn. 160; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 57, 59; Kaynaklarda adı geçen, Kılıç Arslan'ın hanımı Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olduğu muhakkaktır. İzmir ve çevresine hâkim olan Çaka Bey'in günden güne gücünü artırarak bölgede etkili nüfuz sahibi olması Sultan Kılıç Arslan'ın dikkatini çekmiştir. Kendi menfaati açısından fayda sağlayacağını düşünerek Çaka Bey'in kızı ile diplomatik amaçlı 1092 yılında bir evlilik gerçekleştirmiştir. Bkz. Anna Comnena, *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967, s. 219; A. N. Kurat, *Çaka Bey*, Ankara, 1966, s. 43; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 93; Aynı yazar, "Kılıç Arslan I.", *İA*, C. VI, s. 682; T. Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine", s. 472-478.

¹⁰ Seyyide Hatun 1122 yılında babası Artuklu beyi Necmeddin İlgazi'nin ölümünden sonra Meyyâfârikîn'in idaresine eline alan Şemsuddevle Süleyman ile evlenmiştir. Kadı Tâceddin Ebû Salim b. Nubâta Malatya'ya giderek gelini alıp Meyyâfârikîn'e getirmiştir. Burada nikâh akdi gerçekleşmiştir. Bkz. İbnû'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, s. 16, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, (Artuklular Kısım), Araştırma, İnceleme ve trc. Ahmet Savran, Erzurum, 1992, s. 39.

Selçuklu beylerinden Emîr İlarşan ile anlaştı. Emîr İlarşan komplo düzenleyerek Bozmuş'ı öldürdü ve daha sonra Ayşe Hatun ile evlendi. Bozmuş'ın öldürülmesi ve ardından Tuğrul Arslan'a atabeg tayin edilen İlarşan'ın Malatya'da yönetimi eline alması Malatya halkı için sıkıntılı geçecek bir dönemi de başlatmış oldu. İlarşan, kendi menfaati için baskı yoluyla halktan zorla çok miktarda altın toplamıştı. Topladığı altınlarla Malatya'dan kaçmayı düşündü. Halkın zor durumda kaldığını gören Tuğrul Arslan ve annesi, Konya'ya gitmek üzere iken, onu yakalayıp hapsedtiler. Halkın müsterih olması için onun öldürüldüğünü duyurdular. Bir yıl süren hapsinden sonra İlarşan, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a gönderildi.¹¹ Ayşe Hatun, bu vesileyle oğlunun iktidarını meşru zemine oturtmak için Büyük Selçukluların desteğini almak veya onlardan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler kurmak istemişti. Hatta bu gaye ile Orta Toroslardaki Haçlı ve Ermenilere karşı akınlar düzenlemişti.¹² Ancak onun bu çabalarının Büyük Selçuklular nezdinde itibar görmesini sağlamadığı anlaşılıyor. Bu hadiselerden bir süre sonra I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu ülkesinde bulunan oğlu Şahinşah (Melikşah), Malatya'ya geldi.¹³

Şahinşah'ın Anadolu'ya nasıl geldiği hususu ile ilgili iki farklı rivayet mevcuttur. Bunlardan birine göre Şahinşah esirlikten üç yıl sonra halifenin şefaati ile kurtulmuş ve Sultan Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. Böylece kendisine halifeden saltanat menşuru gönderilen Şahinşah h. 503 (1109/1110) yılında Selçuklu tahtına oturmuştur.¹⁴ Diğer rivayete göre ise Şahinşah, Malatya'ya sultan tarafından gönderilmemiş, Temmuz-Ağustos 1109 (Muharrem 503) tarihinde sultanın ordugâhından kaçarak Anadolu'ya gelmiştir.¹⁵ Ebû'l-Ferec, Şahinşah'ın, Tuğrul Arslan'ı azledip diğer iki kardeşi Mesud ve Arab'ı hapsedtikten sonra Malatya'da yıllarca kaldığını, Danişmendliler tarafından rahatsız edilmesi üzerine Bizans İmparatoru Alexios Comnenos'tan yardım istemek üzere onun yanına gittiğini belirtir. Yine aynı müellif, bir süre sonra Malatya'ya geri dönen Şahinşah'ın, Danişmendliler tarafından yakalanarak gözlerinin kör edildiğini bunun üzerine Malatya'daki emîrlerin, Mesud'u hapisten çıkararak sultan ilân ettiklerini, Mesud'un, kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Konya'ya gittiğini kaydetmiştir. Ebû'l-Ferec'in ifadesine göre Tuğrul Arslan'ı azleden Şahinşah, Mesud'un tahtı elde etmesine kadar, sultan olarak Malatya'da

¹¹ S. Mihail, II, s. 54; Abû'l-Farac, II, s. 349.

¹² Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 101.

¹³ Abû'l-Farac, II, s. 349; Cahen, *The Formation of Turkey*, s. 16.

¹⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2001, s. 16.

¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû*, s. 158.

hüküm sürmüştür.¹⁶ Ancak Şahinşah'ın bir müddet Malatya'da kalıp Konya'ya gittiği anlaşılmaktadır. 1109 ya da 1110 senesinde Malatya'ya geldiği bilinen Şahinşah, burada kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlederek kendi sultanlığını ilân ettikten sonra Konya'ya gitmiştir. Diğer kardeşleri Mesud ve Arab'ı da hapsedirdikten sonra Konya'da tahta oturmuştur (1110).¹⁷ Bu sırada Selçuklu şehzâdeleri arasında süren mücadeleler sonucu Malatya ve civarında otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu boşluğu fırsata çeviren Haçlı reisi Bohemond, Elbistan ve Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'yı kendisine tâbi kılmıştır. Ancak bu tâbiyet kısa sürmüştür.¹⁸

Belek Gazi'nin Himayesinde Tuğrul Arslan'ın Sultanlığı

Şahinşah'ın Konya'ya gitmesinden sonra Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki hâkimiyetinin devam ettiği anlaşılıyor. Ancak bu durumu muhafaza edebilmek için güçlü bir desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle annesi Ayşe Hatun, onu atabegi ile birlikte bırakarak Artuklu hükümdarı Belek b. Behram'ın himâyesini talep etmek üzere Palu'ya gitti. Burada Belek'e taltif sadedinde şu sözleri söyledi: "Sultan (Kılıç Arslan) nice defalar sizi medhederek dedi ki, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum." Böylece Belek'in himâyesine giren Ayşe Hatun, bir süre sonra onunla evlendi.¹⁹ Birlikte Malatya'ya gelerek orada bulunan atabegi uzaklaştırdılar. Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabegliği görevini üzerine alarak, bu unvan ile Malatya ve çevresini yönetmeye başladı. Şehrin idaresinde asıl söz sahibi olan kişi ise yine Ayşe Hatun'du.²⁰

¹⁶ Abû'l-Farac, II, s. 349-350.

¹⁷ Şahinşah'ın Konya'ya gelişi ve Konya'nın Selçuklu başkenti olması ile ilgili bkz. M. Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29 (2011), s. 242-248.

¹⁸ S. Mihail, II, s. 55.

¹⁹ C. Cahen kaynak göstermeden Ayşe Hatun'un Belek'ten önce birkaç Türk Emîri ile evlendiğini ve bu emîrleri oğluna atabeg yaptığını yazmaktadır. Bu konuda kaynaklarda yeterli bilgi mevcut olmamakla birlikte, Ayşe Hatun'un evlendiği kişilerden biri daha önce zikrettiğimiz İlarşan olup, diğeri de Bozmuş olmalıdır. Bkz. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 101; *The Formation of Turkey*, s. 15; Belek ile evliliğinin bitmesinden sonra ise Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyi Rüküddevle Dâvud ile evlendiği bilinmektedir. Bkz. İbnû'l-Ezrak, *Târîhi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

²⁰ S. Mihail, II, s. 60, 66; Abû'l-Farac, II, s. 351; M. H. Yinanç, "Belek", *İA*, II, s. 469; C. Alptekin, "Belek b. Behrâm", *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403; C. Alptekin, "Artuklular", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 182; Aydın Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 359.

Belek Gazi, Malatya hâkimiyetinden sonra, Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına ona bağlı Selçuklu kuvvetlerinin desteğini alarak siyasî faaliyetlerine yön vermeye başladı. İlk iş olarak Çubukoğlu Muhammed Bey'in mirasından ele geçiremediği tek yer olan Harput meselesiyle ilgilendi.²¹ Harput emîrini burayı evlatlığı Tuğrul Arslan'a satması için zorluyordu. Harput emîri bu baskı neticesinde şehre karşılık bir miktar altın ve bazı yerlerin kendisine verilmesini teklif etti. Belek Gazi ve Tuğrul Arslan bu şartları kabul etti. Bunun üzerine Belek Gazi, Harput'u teslim almak için, Malatya askeriyle birlikte harekete geçti. Fakat, Sultan Muhammed Tapar tarafından Haçlılarla mücadele üzere bölgeye gönderilen oğlu Mesud ve Aksungur Porsukî komutasındaki Büyük Selçuklu birliklerinin yaklaşmak üzere olduklarını duyduğunda Harput'u bırakarak Malatya'ya geri döndü. Böylece Büyük Selçuklu ordusu Belek'in bırakmak zorunda kaldığı Harput'a hiç silah kullanmadan girdi (1114).²² Ancak ertesi yıl Büyük Selçuklu ordusu, Belek Gazi'nin de dâhil olduğu Artuklu kuvvetlerine mağlup oldu. Belek, Harput'u tekrar ele geçirmek için büyük bir imkân yakalamıştı. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren Belek, derhal Harput üzerine yürüyerek şehre hâkim oldu ve burayı beyliğinin merkezi yaptı (1115).²³

Belek Gazi, daha önceden Mengüceklî Beyliği'nin yönetiminde bulunan Dersim ve Palu'yu zapt etmiş, bu yüzden Mengücekoğulları ile arası açılmıştı. Mengücekoğlu İshak Bey, Malatya'nın Belek Gazi'nin kontrolünde olmasından dolayı buraya akınlarda bulunarak şehri yağmaladı (1118). Bu sırada Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına Belek Gazi, amcası İlgazi ile birlikte Selçuklu emîri Porsuk'a karşı mücadele etmekteydi. Zîra Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar tarafından Urfa üzerine gönderilen Emîr Porsuk kumandasındaki ordu, otuz günlük Urfa muhasarasından sonra Fırat boylarını istilâ etmişti.²⁴ Oğlunun Malatya'daki hâkimiyetinin son bulmasından endişelenen Ayşe Hatun, Mengücekoğlu İshak'a karşı, bu tarihlerde Artuklularla Haçlıların münasebetlerinin iyi olmasından dolayı Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek

²¹ Sultan Melikşah, Diyarbakır'ı fethettiğinde buraya Fahrüdevle Cehîr'i vali tâyin edince o da Harput'u Türk Emîri Çubuk Bey'e iktâ olarak vermişti. Çubuk Bey'in ölümünden sonra burada oğlu Muhammed hüküm sürmeye başladı. Belek'in Harput'u ele geçirmesiyle 28 yıl hüküm süren Çubuk beyliği sona erdi. Bkz. O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997, s. 147.

²² S. Mihail, II, s. 65-66; Abû'l-Farac, II, s. 351-352; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 236; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 153; A. Usta, a.g.m., s. 360.

²³ Alptekin, "Artuklular", *DGBİT*, s. 182; A. Usta, a.g.m., s. 361; Ara Altun, Belek Gazi'nin Harput'a 1112 yılında hâkim olduğunu ve Palu merkez olmak üzere burada beyliğini kurduğunu yazmaktadır. Bkz. "Artuklular", *TDVİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 417.

²⁴ Mateos, s. 254; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162; Aynı yazar, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 147.

ondan yardım istedi.²⁵ Ancak bir müddet sonra Belek Gazi ile Haçlıların arası açıldı. Ertesi yıl Belek Gazi, Haçlılara karşı taarruza geçti ve Malatya sultanı adına Ceyhan ve Elbistan havalisini hâkimiyeti altına aldı (1119). Aynı yılın Şubat ayında Haçlılar, topraklarını ele geçiren İlgazi'yi takip etmek suretiyle Malatya'ya kadar ilerleyerek şehri yağmaladılar. Buna karşılık Türkler de Gerger'i zapt etti. Malatya sultanı Tuğrul Arslan ile atabegi Belek birlikte Mengücekoğlu İshak'ın üzerine yürüyerek Kemah'a girdi. Bunun üzerine Mengücekoğlu yardım istemek için Trabzon'a kaçtı ve Trabzon dukası Konstantin Gabras ile birlikte geri döndü. Bu ittifaka karşılık Tuğrul Arslan ve Belek de Danişmendli Emîr Gazi ile ittifak yaptı. İki taraf arasında Gümüşhane'ye bağlı Şiran yöresinde yapılan savaşta Gabras ile İshak Bey mağlup oldu ve esir düştü (1120). Gabras 30 bin dinar fidye karşılığında serbest bırakıldı. Emîr Gazi, damadı olduğu için İshak Bey'i fidye almadan serbest bıraktı. Ancak Emîr Gazi'nin esirler hakkında kendi başına hareket etmesi müttefikleri Tuğrul Arslan ve Belek ile arasının açılmasına neden oldu.²⁶

Tuğrul Arslan, Malatya sultanlığının idamesini ve hasımlarına karşı başarılı olmasını Belek Gazi'ye borçluydu. Malatya, Harput ve Palu'da eşkıyalık ve yağmacılık yapan Gerger Ermenilerinin isyanını bastırmak üzere yine Belek Gazi harekete geçti. Ermeniler üzerine sefere çıkan Belek Gazi, halkı bütün malları ile beraber ele geçirdi (1121) ve onları Hanzit'e göç ettirerek oradaki köylere yerleştirdi. Bundan sonra bir daha Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ettirdi. Ancak ettikleri yemini bozup bir sene sonra Gerger'e dönen Ermenileri esir aldı, köylerini de yaktırdı. Belek Gazi'nin Gerger'e bir garnizon yerleştirdiğini belirten *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*'nin müellifi, onun burada asayişini sağlaması ile ilgili "Bölge yoksulları soyan eşkiyalardan temizlendikten sonra bölgeye barış geldi. Belek fakir bir insandan zorla bir parça et alan Türkü kazığa oturtuyormuş ve bir Hıristiyanı sözle dahi zarar verilmesine izin vermiyormuş" ifadesini nakletmektedir.²⁷ Öte yandan Belek Gazi, Gerger Ermenileri üzerine düzenlediği bu ikinci seferde Urfa kontu Joscelin kumandasındaki Haçlıların taarruzuna uğradı. Ancak onun dağlara çekilmesi nedeniyle Haçlılar, sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldılar.²⁸ Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelelerde eşsiz zaferler

²⁵ S. Mihail, II, s. 66.

²⁶ S. Mihail, II, s. 67; Abû'l-Farac, II, s. 356; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162-163; A. Usta, a.g.m., s. 360-361; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 236.

²⁷ *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, s. 91-92.

²⁸ S. Mihail, II, s. 68-69; Abû'l-Farac, II, s. 357; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 163; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara, 1987, s. 26-27.

kazanan Belek Gazi, yine aynı amaçla gittiği Menbiç'te kaleden atılan bir okla ağır şekilde yaralanarak hayatını kaybetti.²⁹ Belek Gazi'nin 1124 yılında Menbiç kuşatmasında şehit düşmesinin ardından memleketi, evladı olmadığı için, Artukoğulları arasında taksim edildi.³⁰ Malatya sultanı Tuğrul Arslan da Belek Gazi'nin üvey oğlu olması hasebiyle bu mirasta hakkı olduğunu düşündü.³¹ Belek'e ait Masara (Mınşar) ve Gerger'i aldı. Bu sebeple onunla, Harput'u alan Artukoğlu Süleyman arasında mücadele yaşandı.³²

Tuğrul Arslan'ın İktidarının Sonu

Belek Gazi'nin kudretine rağmen Malatya'nın sahibi şüphesiz Tuğrul Arslan idi. Belek Gazi'nin vefatından sonra da siyasî faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir.³³ Fakat bu durum kısa sürdü. Tuğrul Arslan'ın Belek gibi önemli bir desteği kaybetmesinin, iktidarının sonunu hazırlayan bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Belek'in ölümünden sonra meydana gelen siyasî buhran ve Tuğrul Arslan'ın güç kaybetmesi Danişmendlilerin beklediği büyük bir fırsattı. Anadolu'da siyasî birliği kurmaya çalışan Danişmendliler, bölgede önemli bir güç haline gelmişlerdi. Malatya'daki yönetimin zayıflaması, şehri on sekiz yıl önce I. Kılıç Arslan'a kaptıran Danişmendlilerin ilgisini tekrar buraya yöneltti. Bütün bu yaşananlardan istifade eden Danişmendli Emîr Gazi, damadı Selçuklu sultanı I. Mesud ile birlikte 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı.³⁴ Ortak bir şekilde düzenlenen bu faaliyette hedefler farklıydı. Danişmendli Emîr Gazi'nin amacı Doğu Anadolu'nun en zengin şehirlerinden olan Malatya'ya yeniden sahip olmaktı. Ancak Sultan Mesud'un böyle bir amacı olmayıp, o Selçuklu tahtına geçerken fiilî desteğini gördüğü kayınpederine yardım etmek ve başlangıçta hâkimiyetine dokunmadığı kardeşi Tuğrul Arslan'dan bu vesileyle kurtulmak istiyordu.

Bir ay süren muhasaraya rağmen Malatya düşürülemeyince Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile bırakarak Sivas'a geri döndü. Muhammed, Saman köyünde karargâh kurarak babasının emri üzerine şehre kimsenin girip çıkmasına izin vermeden kuşatmayı altı ay devam ettirdi. Bu sırada Malatya'da dayanılmaz

²⁹ Mateos, s. 277-8.

³⁰ U. Mateos, Belek'in yaralandığında İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletin idaresi ile bütün topraklarını ona verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Mateos, s. 278.

³¹ Aslında kaynakların vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak bu tarihte Belek Gazi ile Ayşe Hatun'un evliliğinin bitmiş olduğu düşünülmektedir. Belek Gazi, ölümünden kısa süre önce, Halep hâkimiyetinin hemen ardından, Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunda Hatun ile evlenmişti. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 15, Türkçe terc. s. 38.

³² S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 358; Yinanç, "Belek", *İA*, s. 472; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 237.

³³ Mateos, s. 281.

³⁴ S. Mihail, II, s. 82.

bir kıtlık başladı. Şehirden kaçanlar dışarıda öldürülüyor, kalanlar da açlıktan kırılıyordu. Bir eşek yükü buğday 36 dinar gibi fahiş bir fiyata satılıyordu. Zamanla onu bulabilmek bile mümkün olmuyordu. Halk açlıktan kedi, köpek ve eşek eti yer hale gelmişti. Hatta suda yumuşattıkları derileri yemeye başlamışlardı. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nde kuşatma sırasında Malatya'da veba salgını başladığı kaydedilmektedir.³⁵ Şehirde baş gösteren müthiş kıtlık ve açlık nedeniyle telef olan insan sayısı artmıştı. Zengin ve fakir halk arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Meydana gelen bu durum ile baş etmeye çalışan Tuğrul Arslan ve annesinin tedbir amaçlı uyguladıkları bazı muamelelerin halkı muzdarip ettiği yönünde bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.³⁶ Muhasara altında kalmaya daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan çaresizlikten Haçlılardan yardım istemeye mecbur oldular. Ancak Haçlılar, Halep muhasarası ile meşgul olduklarından Malatya ile ilgilenmediler. Bu durumda sultan ve annesinin şehirden ayrılmaktan başka çareleri kalmamıştı. 10 Aralık 1124 tarihinde emirlerindeki Selçuklu birlikleriyle birlikte gizlice kaçarak Minşar kalesine sığındılar.³⁷ Runciman, Tuğrul Arslan'ın Danişmendliler tarafından Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra şehirden çıkarıldığını ve daha sonra bulunduğu Artuklu hapis hânesinden kaçarak kendisine ittifak bulmak amacıyla Halep muhasarasına katıldığını ifade etmektedir.³⁸ Ermeni müellif Simbat ise, Danişmendlilerin Malatya'yı ele geçirmeleri bahsinden önce Tuğrul Arslan'ın, Halep üzerine yürüyen Joscelin'e yardımcı olmak amacıyla Halep'e gittiğini ve kısa süre sonra Malatya'ya geri döndüğünü, Ayşe Hatun'un ise Maraş'taki Hıristiyanların yanına gittiğini belirtmektedir.³⁹

Tuğrul Arslan ve annesinin Malatya'yı terk etmelerinin ardından halk, şehir surlarının kapılarını açarak Malatya'yı Melik Muhammed'e teslim etti. Böylece altı ay gibi uzun süren bir kuşatmadan sonra Danişmendliler yeniden Malatya'ya hâkim oldu. Bütün ömrünü kendisi ve oğlunun iktidar mücadelesine harcayan ve Selçuklu siyasî hayatında önemli bir iz bırakan Ayşe Hatun'un bu tarihten sonra, akıbeti hakkında teferruatlı malûmat bulunmamaktadır. Kaynaklarda oğlu Tuğrul

³⁵ *Anonim Süryani Vekayinâmesi*. s. 90.

³⁶ S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 359.

³⁷ Mateos, s. 282.

³⁸ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, trc. F. Işıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992, s. 31-32, s. 142.

³⁹ Simbat, s. 70.

Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu beyi Rüküddevle Dâvud'un eşi olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁰

Malatya kuşatmasında Danişmendlilerin yanında yer alan Sultan Mesud, şehri Emîr Gazi'ye bırakarak ayrılmıştı. Fakat kardeşi Ankara, Çankırı ve Kastamonu Meliki Arab, babasına ait olan Malatya'nın Danişmendlilere terk edilmesini, bağışlanması güç bir ihanet olarak değerlendirdi. Bunun üzerine önce Mesud'un daha sonra Emîr Gazi'nin üzerine yürüdü. (1126-1127). Melik Arab'ın Danişmendlilere ve kardeşi Sultan Mesud'a karşı giriştiği saltanat davasında Tuğrul Arslan'ın onunla birlikte hareket ettiği görülmektedir.⁴¹

Selçuklu şehzâdesi Arab ile Danişmendliler arasında devam eden mücadelelerin hemen akabinde 1128 yılında Tuğrul Arslan, Malatya'ya bir akın düzenledi. Danişmendliler tarafından 1124 yılında Malatya'daki hâkimiyetine son verilen Tuğrul Arslan yeniden Malatya'ya hâkim olmak istedi. Ancak Tuğrul Arslan, şehrin sınırlarından giremeyip dışını yağmaladıktan sonra buradan ayrıldı. Süryanî Mihail ve Ebû'l-Ferec, Tuğrul Arslan'ın bu tarihten sonra bir daha görülmediğini ifade etmektedirler.⁴² Fakat İbnü'l-Ezrak onun Hısn-ı Keyfa'ya kayınpederi, aynı zamanda annesi Ayşe Hatun'un eşi olan Rüküddevle Dâvud'un yanına geldiğini belirtmektedir. Daha sonra buradan Rüküddevle Dâvud ile birlikte, kız kardeşi Seyyide (veya Saide) Hatun'un cenazesine katılmak için Meyyafarikin'e gitmiştir. 1129'da vefat eden Seyyide Hatun, Humartaş Süleymanî tarafından Sultan I. Kılıç Arslan için inşâ ettirilmiş olan Kubbetu's-Sultan'a babasının yanına defnedilmiştir. Meyyafarikin'de Kubbetu's-Sultan'da bir müddet ikâmet eden Tuğrul Arslan, kız kardeşinin mal varlığını teslim aldıktan sonra buradan ayrılmıştır.⁴³ Bu hadiseden sonra kaynaklarda Tuğrul Arslan adına rastlanmamaktadır.

SONUÇ

Tuğrul Arslan sultan sıfatıyla babası I. Kılıç Arslan'dan sonra 1107-1124 yılları arasında Malatya'da hüküm sürmüştür. Yaşı küçük olan Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki saltanatı ismen olup, siyasî manevra kabiliyeti yüksek olan annesi Ayşe Hatun, idareyi eline almış, oğlunun saltanatının idamesi için gerek Büyük Selçuklularla gerekse Haçlılarla her türlü siyasî dengeyi kurarak varlık mücadelesi vermiştir. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Tuğrul Arslan'ın karşısında ona rekabet edebilecek vaziyette kardeşinin olmaması, Selçukluların bir müddet

⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

⁴¹ S. Mihail, II, s. 87; Abû'l-Farac, II, s. 360-61; *Azîmî Tarihi*, s. 46, trc. s. 67 Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 106.

⁴² S. Mihail, II, s. 89; Abû'l-Farac, II, s. 361.

⁴³ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

duraklama dönemi yaşamaları ve güçlü bir Selçuklu yönetiminin zuhur edememesi onların bu mücadelelerde başarılı olmalarını ve Malatya'daki konumlarını muhafaza etmelerini sağlamıştır.

Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda kayıtlar mevcut olmasına rağmen ismi Selçuklu sultanları arasında yer almamaktadır. Hatta 1110 yılında Şahinşah'ın tahta çıkmasına değin Selçuklu tahtının boş kaldığı zikredilir. I. Kılıç Arslan'ın ani vefatı ile Selçuklu iktidarında meydana gelen boşluk neticesinde bir süre siyasî belirsizlik olduğu ve Selçuklu tahtının bir müddet boş kalması ile Selçuklu ülkesinde fetret devri yaşandığı tarihçiler tarafından kabul görmüş genel bilgilerdir. Tuğrul Arslan'ın Selçuklu sultanları arasında yer alıp almaması hususu bu zamana kadar üzerinde durulmamış ciddî bir meseledir. Tuğrul Arslan adına basılmış bir sikkeye veya isminin geçtiği bir kitabeye rastlanılmaması da onun sultan olarak addedilmemesinin sebebi olmalıdır. Fakat Kılıç Arslan'dan sonra Türkiye Selçuklularının üçüncü sultanı kabul edilen Şahinşah hakkında kaynaklarda az malumat olduğu gibi adına yazılmış bir kitabe ve basılmış bir sikke de mevcut değildir. Kardeşi Şahinşah'ın Konya'da tahta çıkması Tuğrul Arslan'ın saltanatının meşruiyet kazanmasının önünü kapatmış olmalıdır. Ayrıca Danişmendlilerin desteğini alarak 1116'da kardeşi Şahinşah'ı bertaraf ederek Selçuklu tahtına oturan Mesud, Tuğrul Arslan ile mücadele edecek güçlü bir rakip olarak karşısına çıkmıştır. Belek Gazi gibi kudretli bir beyin Haçlılar ile mücadele ederken hayatını kaybetmesi de Tuğrul Arslan ve annesinin siyasî mücadelede yalnız kalmalarına sebep olmuştur. Danişmendlilerin Malatya üzerinde hâkimiyet kurma çabaları Selçukluların bu şehirde tutunmaları önünde büyük bir engel olmuş ve Tuğrul Arslan'ın iktidarının sonunu hazırlamıştır.

Bir dönem Tuğrul Arslan'ın adıyla var olan Türkiye Selçuklularının, Anadolu'nun iktisadî ve kültürel bakımdan gelişmiş en zengin şehirlerinden biri olan Malatya hâkimiyeti ile bölgede siyasî etkinlikleri artmıştır. Coğrafi konumu itibariyle önemli bir hudut şehri olan Malatya'daki Selçuklu idarî varlığı, Büyük Selçuklular, Danişmendliler, Haçlılar ve hatta Ermenilerden gelebilecek tehlikeye karşı tampon vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryanîceden İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Oxford, 1932; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, Nşr. O. Turan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999.

- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 209-382.
- _____, "Belek b. Behrâm", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403.
- _____, "Artuklular", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 170-193.
- Altun, Ara, "Artuklular", *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 415-419.
- Anonim Selçuknâme, (*Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III*), Yay. ve trc. Feridun Nafiz Uzluç, Ankara, 1952.
- Anonymous Syriac Chronicle (Anonim Süryani Vekayinâmesi)*, İng. trc. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, Londra 1933 (January).
- Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Nşr. ve trc. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara, 2006.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, *The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, İng. trc. P. M. Holt, London, 2001.
- Comnena, Anna, *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967.
- Dânişmend Gazi Destanı*, Hz. Necati Demir, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara, 1987.
- _____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996.
- Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997.
- Ertuğrul, Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Hacıgökmen, M. Ali, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29 (2011), s. 231-260.
- Honingmann, E, "Malatya", *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1997, s. 232-239.
- İbn Şihne, *ed-Dürri'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dimaşkî, Beyrut, 1909.
- İbnû'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, Thk. Halil Me'mun Şiha, X, Beyrut, 1965-66, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1986-87.
- İbnû'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihî Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987; *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, trc. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.
- İbnû'l-Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâi, Tahran, 1362.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003.
- Kurat, A. K., *Çaka Bey*, Ankara, 1966.
- Melikoff, Irene, "Dânişmendids", *The Encyclopededia of Islam*, II, Leyden, 1965, 110-111.
- Metin, Tülay, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, 2013.
- _____, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine", *Ortaçağda Kadın*, Editör: A. Çetin, Ankara, 2011, s. 470-482.

- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim, "Dânişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 121-140.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, trc. Fikret Işıltan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1992.
- Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.
- _____, *Mir'atü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, VIII/I (495-589/1101-1193), Haydarabad, 1951.
- _____, "Müntehabat min Kitab Mir'atü'z-Zamân", *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris, 1884, Cilt III, s. 517-570.
- Solmaz, Sefer, "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 430-451.
- Sparapet, Simbat, *Chronicle*, İng. trc. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005.
- Süryanî Mihail Vekainâmesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, II. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, "Kılıç Arslan I.", *İA*, C. VI, 1977, İstanbul, s. 681-688.
- Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, TTK, Ankara, 2000.
- Usta, Aydın, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 355-367.
- Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944.
- _____, "Dânişmendliler", *İA*, C. III, MEB, İstanbul, 1945, s. 468-479.
- _____, "Belek", *İA*, C. II, MEB, İstanbul, 1979, s. 468-473.

